

da arrel en el segle passat i apareix des dels primers costumistes de la Renaix.: «Vaja, teta!, no ploris: jo, quan siga més *gran*, ja 'm donaré molta a treballar, y 't prometo que 't faré rica», Martí i Folguera (*Lo caragirat*, 129); d'on *el germà gran* 'el primogènit', ⁹ *tenia un germà gran* 'nascut abans': «dígas a ton *germà gran* y a ton pare, quan vingan, que no s'amohinen, que tot ho arreglarem, si Déu ho vol», Careta i Vidal (*Brosta*, 127). Familiarment usem també l'eufemisme *gran* per vell («ja és molt *gran* ---»); en provençal i altres parlars occitans, això, magnificant-se i estereotipant-se, ha conduït a substantivar *grand*, m, i f. per 'avi, àvia': *moun grand*, *ta grand*, *de conte de ma grand* (TdF), cosa que es prolonga fins al Ross., però ací és l'hipocorístic *granet* (també 'graneta'), que ¹² àdhuc s'ha convertit ja en designació objectiva de parentiu: «quin carnatge! Se'n parla encara, i lo *granet*, / per la vetllada, al nfn ho conta, an el seu nét» (Saisset, *Catal. d. Ross.*, 211).

Un ús familiar i molt idiomàtic propi d'alguns importants sectors, i sempre fortament afectiu, és, quan fa de predicat neutre, donar-li el valor de 'notable, sorprenent, inconcebible': «és gran!», «no trobeu que és *gran*, que ---?» Ignorem l'antiguitat de tals coses: potser no és més que curiosa la coincidència amb el basc, on *andi*, tot conservant en tots els dialectes el significat de 'gran, gros', també significa molt generalment «extraño» (Azkue) (tant en els dialectes d'Espanya, com en els basc-francesos, *handi*).

L'ús substantivat, abstracte, és antic i mai extingit del tot: «Diguem-nos los se<n>yals d'él, per so que nós lo pusquam trobar --- — És un poc canut, e és de bon *gran*, e porta una cota blanca de polpra ---», *VidesR* (181r1, traduint *statura aequalis*, 541.12); «com lo senyor vol començar de fer la nau --- deu dir als parçones de quin *gran* ne quines mides ne de quantes goes lo farà», *CosíFort.* (Ol., p. 448); «quina barca farà e quina no, e de quin *gran* serà e quant costarà», *Consolat* (§ 238, Pard., p. 321); «tot sia mesclat e polverisat ab la pegua fusa, e puis sia este(s)sa ⁴⁰ sobre una aluda, del *gran* del mal, o major», *Manescalia* del P. Batllori (*AORBB* v, 213).

El català *gran* s'ha mantingut sempre dins la categoria que tenia en llatí, d'adjectiu d'una sola terminació en els dos gèneres, oposant-se a l'occità, on *granda* ja apareix a l'Edat Mitjana. Sols es va vacillar un poc en l'adverbi, on trobem algun cop a l'Edat Mitjana: «axí lo rey partia ab ells, e ls donava, *grandament*, que féu seure los tres cavallers ab ell a sopar», *Curial* (*NCL* I, 186). Altrament avui la característica occitana ⁵⁰ ha penetrat lleument en les altres valls pirinenques: sento *grándes* adj. f. pl. a Abella de Vilallonga (1970), *granda* a España i en un altre poble del Baix Urgellet (1957); mentre que a la Vall de Cardós ho diuen amb assimilació: «la coca mairada és redona i *grâna*» (Es- ²⁵ taon, 1934).

Locució adverbial en *gran*: «encara vàrem divertir en *gran* a la mare y demés gent d'enteniment de la casa», Genís Aguilar (*J. Flo.* 1876, 317); «hi haurà una gran festaça: s'hi beurà en *gran*», Pompeu Fabra i ⁶⁰

Casas-Carbó en la traducció que feren dels *Espectres* d'Ibsen, 11; també a *l'engran* sobretot *més a l'engran*: «com hauríem de comprendre els catalans les nostres relacions entre els d'una banda del Pirineu i els de l'altra i, *més a l'engran*, amb els pobles de llengua d'oc», P. Coromines («Sermó de Perpinyà», 1928).

DERIV.: En català antic els derivats apareixen primerament en la forma *gran*- + vocal, però cap a la fi del període clàssic, per influència del nombre creixent de derivats i compostos de *gran* en forma cultista (*grandesa*, *grandíssim*, *grandiós* etc.) es va anar generalitzant, fins en els derivats de formació catalana, el radical *grand*-; no sempre atendrem gaire a aquesta qüestió, que pertany més a la morfologia o la teoria de la formació de mots, que no a la lexicologia històrica; el fet que aquest fenomen vagi més avançat en el Princ. que en el P. Val., potser és perquè s'hi va sumar també alguna influència de models trobadorescos o italianitzants; però dins tot el conjunt de la llengua ²⁰ la influència decisiva que eliminà el radical *gran*- + vocal, fou l'ambigüitat d'aquest, que es confonia amb els derivats de *gra*: formes com *granet* o *granot* es prestaven a masses confusions i malentesos («és *granet* ---, la *granor* de --- es podien entendre tan fàcilment de tort! *engranir el corral* ¿no seria donar *gra* a l'aviram? etc.).

Grandària [Eiximenis], «de *grandària* de un palm», document de St. Hilari a. 1427 (Carreres Candi, *St. H. Sacalm*, 88); un doc. de 1458 en el procés de l'aparició miraculosa de la serra de Solsona, constata la dificultat d'albirar la *grandària* de la visió (Baraut, *Santuari del Miracle*, 169); però de l'antiga variant *granària* es troben encara dos testimonis entorn de l'any 1500, i en un doc. de València, 1602 (*ACCV* ³⁵ VIII, 103).

Grandàs, i amb caràcter més afectiu *grandassàs* (cat. centr. «aquell *grandassàs*, aquell ganàpia!») o *grandassot*, que a la zona costera és més pejoratiu, i cap a l'O., més augmentatiu o intensiu: «un dels xerrics, un de ⁴⁰ un *grandaçot*, esgarrià'l torn d'aquell groller besamans: pessigant les calses al carnestoltes», Pons Mass. (*Trascant*, 59); «es diu d'un xicot alt i gros, que no aparenta els anys que té», defineixen al Segrià (era un xicot massa *grandassot* pel seu temps; no et barallis amb aquest *grandassot*, JBXuriguera, 1964); però *granàs* a Morella i Lluçena (*AlcM*); a Ribagorça + *granot*: «*granòtes* té ja les xiques» 'grandasses' (Benasc, 1965, que només és viable allà on s'usa *grana*). *Grandejar* [c. 1700, *DAG.*], potser imitat de l'it. en l'ús transitiu.

La forma medieval de *grandesa* fou, fins endavant del S. xv, *grane(s)a*: en Llull, en general, *granea*: «Demanaren a l'amíc si camjaria per altre son amat; respòs e dix: —¿E qual altre és mellor ni pu noble que sobiran bé, eternal, infinit en *granea*, poder, saviea, amor, perfecció?» (*Amic e A.*, *NCL* XIV, 33.1); «petit bé és major en bonea que molts mals grans en malea, car *granea* se cové a bé, e no-s cové a mal» (*Merav.*, *NCL* III, 95), i *Blanq.* (*NCL*) I, 83.5, 189.23; *granesa* 'grandària', Reixac (*Questa*, 99.23); *AlcM* dona quatre